

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/1

Dinler Tarihi Araştırmaları-I

(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61203
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA
1998

VARSAK TÜRKMENLERİ'NDE YER-SU İNANCININ İZLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖKBEL(*)

Varsaklar arasında yaşayan Yer-Su inancının izlerine geçmeden önce, bunların kısaca menşeleri, siyasî tarihleri ve coğrafi yapıları üzerinde durmak daha yararlı olacaktır.

Çoğu tarihçiler, Varsaklar'ın, Türkmenleri'in Üç-Ok koluna mensup oldukları hakkında ittifak içerisindeyler.

Bedreddin el-Aynî, Varsah olarak zikrettiği Varsakları Türkmen olarak vassıflandırmaktadır⁽¹⁾. Makrizî de Kitabı's-sulûk'de Varsaklar'ın Türk olduğundan bahseder⁽²⁾.

Çukurova tarihi ve buradaki Türkmen aşiretleri üzerinde kıymetli araştırmaları bulunan merhum Faruk Sümer, Anadolu'daki diğer bölge ve yörelerde yaşayan göçebe ve yerleşik Türk halkı gibi, Varsaklar'ın da Türk olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Aşık Paşa-Zade ve diğer Osmanlı tarihlerinden, onların Oğuz veya diğer adıyla Türkmenler'in Üç-Ok koluna mensup oldukları XIV. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında yazılmış olan bir Memlûk inşa kitabındaki Türkmen böylarına ait bir listede de Varsaklar, "Tarsus Türkmenleri" olarak belirtilmektedir⁽³⁾.

Cevdet Türkay, Varsak cemaatlerinin konar-göçer, Türkmen taifesinden olduğunu nakletmektedir⁽⁴⁾.

Yine birçok tarihçi, Varsaklar'ın Ramazanoğullarını oluşturan Üç-Ok koluna mensup, yedi Türkmen ailesinden birisi olduğunda hemfikirdir⁽⁵⁾.

Netice itibariyle, bütün bu verilerin ortak sonucu olarak Varsaklar'ın Türkmen olduğunda birleşilmektedir.

(*) C.Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi.

(1) Aynî Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdül Cümân Fi Tarihi Ehlî'z-Zaman*, Veliyeddin ef ktp., 2374 No'da kayıtlı, s.514.

(2) Makrizî Takiyüddin Ahmed b. Ali b. A. Kadir b. Muhammed, *Kitabu's sulûk*, Ayasofya ktb, 3372 no'da kayıtlı, s.213 b.

(3) Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ank. 1963 C. I s. 71-72.

(4) Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İst. 1979, s. 755.

(5) Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Çev: Mehmet Ata, İst., 1990, C. I, s.315; Kazım Yaşar Koprıman *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ank, 1989, s. 180.

Bu görüşlerin aksine Mehmet Eröz, Varsaklar'ın Bulgar Türkleri'nden⁽⁶⁾, A. Mecit Doğru ise, bunların eski bir Bulgar boyunun adı⁽⁷⁾ olduğu ihtimali üzerinde durmaktadırlar. Ancak bu fikirleri teyid edip doğrulayıcı mahiyette açık bilgiye rastlanamamıştır.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Türkmenler'in kalabalık kitleler halinde Anadolu'ya girip Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümüne hakim olmalarının ardından,⁽⁸⁾ 1064 yıllarında da Varsaklar'ın Kars tarafından Anadolu'ya girdikleri belirtilmektedir⁽⁹⁾.

Üç-Ok koluna mensup diğer Türkmenlerle beraber Suriye'ye gelen Varsaklar,⁽¹⁰⁾ XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Moğol-Memlûklü sürtüşmelerinde Memlûkler'in yanında yer almışlar ve Çukurova'nın Memlûkler tarafından alınmasında Varsaklar'ın ve diğer Üç-Ok'lu Türkmenler'in büyük rolü olmuştur⁽¹¹⁾.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru içlerinde Varsaklar'ın da yer aldığı Ramazanoğulları, Çukurova'nın daha çok güney bölgeleri olmak üzere Ayas-Sis ve Tarsus'da nüfuz sahibi olmuşlardır⁽¹²⁾.

1516 yılında Varsaklar'ın Osmanlı hakimiyetini tamamıyla kabul etmesine kadar kendi varlıklarını sürdürebilmeleri için zaman zaman Memlûkler, zaman zaman da Karamanlıların yanında yer aldıklarını görüyoruz. O dönemde, Tarsus'un Kusun nahiyesi civarı "Farsak ili" olarak tanınıyordu⁽¹³⁾.

Varsaklar, XVII. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğunda hükümet merkezinin nüfuz otoritesinin zayıfladığı bir dönemde etkinliğini artırıp, ortaya çıkan Kazanoğulları içerisinde faal bir şekilde tekrar sahneye çıkmışlardır. Bu beyliğe ait toprakların dağlık ve sarp arazileri tamamıyla Varsaklar'a aitti.

(6) Mehmet Eröz, *Hiristiyanlaşan Türkler*, T.K.A.E., Ank. 1983, s. 43-44

(7) A. Mecit Doğru, *Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerinde Bir Araştırma*, T.D.A.V., İstanbul, 1985, s. 87.

(8) Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ank. 1990, s.89-90.

(9) Fahrettin Kızıoğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953, C. I, s. 147-148; A. Mecit Doğru, a.g.e., s. 87.

(10) Faruk Sümer "Bayındır Peçenek ve Yüreğirler", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, Ank, 1953, C. XI (2-4 sayılarından ayrı basım) s. 330; F. Sümer "Ramazanoğulları" İ.A. (M.E.B.) C.IX, s. 612-620; Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1992, s. 14-15.

(11) Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, İst. 1990, s. 147-148.

(12) Şehabettin Tekindağ, "II. Beyazıt Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten*, Ankara, 1967, C. XXXI, Sa 123, s. 345.

(13) Cezmi Yurtsever, *Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisise*, İst., 1983, s. 67.

Varsaklar günümüzde de yoğun olarak yaşadıkları Kozan, Feke, Düziçi, Saimbeyli topraklarına, Kozanoğulları döneminde yerleşmişler ve bu bölgeleri kendilerine yurt tutmuşlardır.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı hakimiyetine girip tamamen siyasî etkinlikleri sona eren Varsaklar'ın büyük bir bölümü az önce belirtildiği gibi Çukurova'nın kuzeyine, yani Feke, Kozan, Saimbeyli'nin özellikle dağlık kesimlerine göç ettikleri görülmüştür.

Öte yandan çeşitli tarihlerde, bunların Konya, Aksaray, Kırşehir, Aydın ve çevresine göçlerine şahit olmaktadır⁽¹⁴⁾.

Günümüze gelince, (Adana) Feke ilçesinin tamamı Kozan'ın özellikle dağlık ve ormanlık köyleri olmak üzere nüfusunun yarıya yakını, Saimbeyli'nin büyük çoğunluğunu, Tufanbeyli'nin üç köyü, Düziçi'nin üç köyü ile merkez ilçesinin yaklaşık %10'nu, Osmaniye'nin yaklaşık %15'ni Varsaklar oluşturmaktadır. Kayseri'ye bağlı Yahyalı ilçesinin 8 köyü yine Varsaktır. Antalya merkeze bağlı Varsak kasabasının %90'ni Varsaktır. Aydın'a bağlı Koçarlı ilçesinin 9 köyü tamamen, 12 köyü de kısmen Varsaktır.

Öte yandan, Aksaray, Kırşehir, Mersin ve Kıbrıs'ta da az da olsa Varsaklar yaşamaktadır⁽¹⁵⁾.

Günümüz Anadolusunda yaşayan Varsaklar hakkında, bir takım alevi ve tahtacı söylentilerinin aksine tamamı sünnidir. Çukurova'nın kuzeyindeki dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan çok küçük 5-6 yı geçmeyen mezarının dışındaki bütün Varsak köylerinde cami vardır.

Tamamı sünni olarak Varsak Türkmenleri arasında Eski Türk inançları içerisinde önemli bir yer tutan "Yer-Su" kültürünün izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türk boyları, diğer inançların yanısıra Yer-Su kültürünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Yer-Su terimiyle ifade edilen tabiat kültürünü, Dağ, Taş-kaya, Ağaç-Orman ve Su kültürleri olmak üzere dört kısımda inceleyeceğiz.

a- Dağ Kültü:

Dağ kültürü, çok eski çağlardan beri çeşitli uluslarda mevcut olan, uluslararası bir kültür. Eski Yahudiler Sina Dağı'nı, Araplar Arafat Dağı'nın, Yu-

(14) Sümer, *Çukur Ova...* s. 82-84.

(15) Ahmet Gökbel, *Anadolu'da Varsak Türkmenleri ve Bunların Dinî Folklorundaki Gelenek ve Değişmeler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1994, s.60-89.

nanlılar Olimpos'u, Hintliler Himalaya'yı, Moğollar da Burhan-Kaldun'u kutsal kabul etmişlerdir⁽¹⁶⁾.

Yer-Su ruhlarının en önemli temsilcisi dağlar olarak kabul edilmektedir. Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültüyle ilgili bir kült olmuştur. Hunların eski vatanı olan Şan-din-Şan sıradağlarındaki Han-yoan dağı, her yıl Gök Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök Tanrı'ya kurbanların yüksek dağ tepesinde sunulduğu Çin kaynaklarından öğrenilmektedir. Günümüzdeki Altaylı Türkler de, kurbanlarını Gök Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunmaktadırlar⁽¹⁷⁾.

Eski Türkler, dağların Tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Dağlara mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen sıfatlar verirlerdi. Her boyun ve her oymağın kendine mahsus kutsal kabul ettiği bir dağı olduğu gibi, boylardan kurulan büyük teşekküllerin de kutsal kabul ettikleri ortak dağları vardı⁽¹⁸⁾. VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Gök Türk imparatorluğuna giren yabancı boylar için Ötüken dağının ve ormanlarının kült olduğu gerek Gök Türk ve gerek Uygur yazıtlarından anlaşılmaktadır⁽¹⁹⁾. Orta Asya'nın en kutsal dağları ve bölgesi olan "Ötügen" Tanrı'nın dünyaya, dünyanın da Tanrı'ya en yakın olduğu yer olarak kabul ediliyordu⁽²⁰⁾.

Dağ kültürüne bağlı inançların izleri bugün Anadolu'da başta Varsak Türkmenleri olmak üzere çeşitli Türkmen aşiretleri arasında bütün canlılığı ile yaşamaktadır.

Şimdi Varsaklar'ın yoğun olarak yaşadıkları ve bu insanlar tarafından kutsal kabul edilen, dağ kültü ile ilgili, önemli gördüğümüz yerleri vermeye çalışalım.

Adani ili, Düziçi ilçesi Macar yaylasındaki "Kabirin içi" bölgesi ile Bayındır mevkiinde bulunan "Kaniştepe" denilen yerler o çevrede "ziyaret" diye tanınmaktadır. Gerek ilçekedi Varsak köyleri, gerek diğer köyler adı geçen ziyaret yerlerine, çocuğu olmayanlar çocuk olması, çok çocuk sahibi olanlar bunu durdurmak, cin çarpanlar bundan kurtulmak amacıyla gitmektedirler. Kuraklık dönemlerinde de toplu olarak yağmur duası için bu bölgelere çıkıldığı görülmektedir⁽²¹⁾.

(16) Abdülkadir İnan, Türk Boylarından Dağ, Ağaç, (Orman) ve Pınar Kültü, Makaleler ve İncelemeler II, Ank, 1991, s. 253.

(17) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ank, 1986, s.48-49.

(18) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dinî Tarihi, İst. 1976, s.22.

(19) İnan, Tarihte ve Bugün..., s.49.

(20) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1971, C. I. s.278.

(21) Göbkel a.g.e., s. 159.

Nüfusun tamamını Varsaklar'ın oluşturduğu "Feke" ilçesinde de dağ kültü ile ilgili yerlerin varlığı hemen anlaşılmaktadır. Burada önemli gördüğüm iki yerden bahsedeceğim.

Birincisi Feke ilçesine bağlı Gedikli köyünün kuzey-doğusundaki tepedir. Bu tepe civar köylüler tarafından "**Dede**" olarak bilinmektedir. Buraya genel olarak yağmur duası için gidilir. Yağmur duasına bölge köylerinden müsait olan herkes katılır. En az bir olmak üzere kurban kesilir, yemek yenilir ve tepe üzerindeki taşlara renkli çaputlar bağlanır.

İkinci bir ziyaret yeri de Feke'nin batı tarafına düşen "**Çukuryurt**" diye bilinen bir tepedir ki kuraklık zamanlarında, halk aynı amaçla bu tepeye çıkmaktadır⁽²²⁾.

Yine Varsak Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Saimbeyli ilçesinin Kisenit köyüne bağlı Belenköy mahallesinin, kuzey tarafındaki "**Sivri tepe**" ile Çorak köyündeki "**Zorkun ziyareti**" meşhurdur. Her iki ziyaret yerine de başta yağmur duası olmak üzere bazı dileklerin istenilmesi amacıyla gidilmektedir. Bu bölgelere yağmur duası için gidenler, önce kurban keserler, yemeklerini yerler. Kur'an okunduktan sonra dualarını yapıp dağırlılar⁽²³⁾.

Kayseri ili Yahyalı ilçesine bağlı Varsak Türkmenleri'nin oluşturduğu köylerde de Kutsal kabul edilen dağ veya tepeye rastlamak mümkündür. İlçede bulunan 8 Varsak köyünden biri olan Çubukharmanı köyünün doğu istikametine düşen "**Akçakaya tepesi**" hem bu köy hem de civar Varsak köylüleri tarafından kutsal kabul edilmektedir.

Bu tepe, yıllardır bölgedeki Varsaklar tarafından ziyaret diye anılmaktadır. Bu tepeye insanlar herhangi bir isteklerinin yerine gelmesi amacıyla ferdi olarak çıkıp istekte buldukları gibi, kuraklık dönemlerinde toplu olarak yağmur duası için de çıkmaktadırlar. Yağmur duası için gidilmiş ise, önce kurbanlar kesilir ve yemek yenilir. Daha sonra namaz kılınır, dua edilir ve dilekler belirtilir. Yöre insanlarına göre istenilen şeylerin ancak orada yapılan dualarla kabul edilip verileceği, en azından diğer yerlerde yapılan dualardan orada yapılan duanınin daha makbul olacağı inancı hakimdir.

b- Taş ve Kaya Kültü:

Yer-Su kültürüne bağlı inanç sistemi içinde taşların ve kayaların da kutsallığına inanılmaktadır. Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türklerin (ceddi alasına) ilk hakanına

(22) Göbkel, a.g.e., s. 159.

(23) Göbkel, a.g.e., s. 160.

“yada” (Yahut cada, dolu denilen sihirli bir taş armağan etmiş ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı⁽²⁴⁾).

İlkel inançlarda, bazı taşlar, kurban takdiminde özel bir kutsal mevki alır. Taşın içinde bir kuvvet kaynağı, bir ruh, bir mana olduğuna inanılır. Animizm inancında ölümden sonra ruhların ikamet ettiğine inanılan çeşitli yerlerden birisi de taşır⁽²⁵⁾.

Yahudilik ve Hıristiyanlığa baktığımız zaman da taş veya kaya kültürünün varlığını açıkça görürüz⁽²⁶⁾.

Orta Asya'daki ve Anadolu'daki bir çok adak ve ziyaret yerleri taş yığınlarından meydana gelmiştir. Özellikle dağ geçitlerinden ve dağ bellerinden geçen yolcular buralarda bir kazaya veya bir felakete uğramamak için yol ve geçit iyelerinin (ruhlarının) gönüllerini hoş etmek amacıyla bir taş parçasını oraya bırakıp gittiklerini öğreniyoruz. Özellikle Sibiry'a da bu tür taşlardan oluşan kümelere rastlamak mümkündür⁽²⁷⁾.

Yine Anadolu'da Kayaların üzerindeki çeşitli izler ve çukurlar, efsaneleriyle birlikte bir takım yarıtlara ve kahramanlara mal edilmektedir.

Aynı zamanda taşlar ve kayalar, Türk destanlarının, Türk efsanelerinin ve çeşitli evliya menkıbelerinin meydana gelmesinde önemli rol oynamışlardır. Ziya Gökalp, Oğuzlar'ın “Kutlu dağ” adını verdikleri kayaya saygıları devam ettiği müddetçe büyük bir devlet halinde yaşadıklarını belirtmektedir. Ancak asırlar sonra Türklerin kutsallığına inandığı, milletin birliğini ve beraberliğini sağlayan, memlekete bolluk ve bereket getiren “kutlu” kayanın Çinlilerin hilesi ile anayurttan taşınması ve Çin'e götürülmesi Türklerin felaketine sebep olmuştur. Kutlu kayanın Çin'e taşınmasıyla bir anda bütün sular kurumuş, bütün yeşillikler sararmış, havanın rengi dahi yaslı bir görünüm arzemiştir. Oğuzlar artık bu ülkede “Yer-Su” ruhlarının kendilerini istemediğine inanmışlar. Göç buyruğuyla buradan kovulmakta olduklarını düşünerek üç bölüme ayrılmışlardır. Dolayısıyla eski düzenleri bozulmuştur. Türkler, başlarına gelen felaketlerin sebebini bu kutlu kayanın parçalanmasında görmüşlerdir. Ziya Gökalp ise, bu kutlu kaya'yı milli ruh, milli kültür ve milli şuuru belirten bir sembol olarak görmektedir⁽²⁸⁾. Biruni “El-Asarül-l bakiye”

(24) İnan, Tarihte ve Bugün, s.160.

(25) Annamaire Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ank, 1955, s. 12; Himet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ank, 1987, s. 21-24.

(26) Tanyu, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, s. 28-37.

(27) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1990, s.36; Kutlu Özen, Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri, Sivas 1996, s.15

(28) Ziya Gökalp Türk Töresi, Haz: Hikmet Dizdaroğlu, Ankara, 1976; s. 89-90; Tanyu, Türklerde Taşla... s. 39-40.

adlı eserinde Oğuzların çok bereketli bir pınar yanındaki kayaya taptıklarını ve secde ettiklerini belirtmektedir⁽²⁹⁾.

Netice itibariyle Anadolu'daki bir takım kayalar ve taşlar, kurbanların kesildiği, adakların adandığı, dileklerin dilendiği bir yer olma özelliği dışında Türk efsanelerinin de ana kaynağı olma vasfını taşımaktadır.

Varsak Türkmenlerince kutsal kabul edilen ve bir takım beklentiler dolayısıyla müracaat edilen çeşitli taş ve kayalara rastlanmaktadır.

Adana ili, Düziçi ilçesi Nacar yaylasındaki “**Kızıl Kaya**” Varsak Türkmenlerinin sık sık ziyaret ettiği yerlerden birisidir. Adı geçen ziyaret yerine (Kızıl Kaya) çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olmak için, cin çarpanlar bundan kurtulmak amacıyla ferden, halk ise topluca yağmur duası sebebiyle buraya çıkmaktadır⁽³⁰⁾.

Yine Adana ili Feke ilçesine bağlı Gedikli köyünün kuzey tarafında bulunan dağın üzerindeki bir taşta ayak izi vardır. Hz. Ali'nin ayak izi olarak kabul edilen bu yer; o bölgedeki bütün Varsaklar tarafından “**Hz. Ali**” olarak bilinmektedir. O bölgeye yolu düşen her Varsak “**Hz. Ali**” ye mutlaka uğramadan geçemez. Gelen herkes izin bulunduğu taşın başında durarak içinden gelen dilek ve istekleri belirtirler ve oradan ayrılırlar.

Aktarmaya kaydadeğer bulduğum bir diğer ziyaret yeri de Kayseri ili Yahyalı ilçesine bağlı Ulupınar köyünün güney-batısında, köye dört kilometre uzaklıkta bulunan iki katlı “**Meryem Ana**” adı verilen mağaradır. Birinci katın önünde içi su dolu küçük bir kuyu vardır. Anlatıldığına göre, mağaranın bulunduğu yer yüksekte olmasına rağmen, havalar kurak gitse dahi bu kuyunun suyu kaybolmaz. Bu mağaranın kutsal kabul edilmesinin sebebi, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı burada doğurmuş olması şeklindeki yaygın inanıştır. Bölge halkının “**Meryem Ana**”yı ziyaret etme nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz.

Yağmur duası için buraya gelinir, bu maksatla kurban kesilip namaz kılınır ve dua edilir. Ayrıca çocuğu olmayan kadınların çocuk sahibi olmak için sıkça geldiklerine, mağaranın önündeki sudan içip oradaki ağaca çaput bağlayarak dua ettiklerine rastlanmaktadır. Bunların dışında cilt hastalıkları için de ziyaret edilen “**Meryem Ana**”, ziyaretçiler tarafından bir şifa yeri olarak kabul edilir. Bu maksatla oradaki suda yıkanılıp, kuyunun kenarından alınan çamurlar rahatsızlık duyulan yerlere sürülür⁽³¹⁾.

(29) İnan, *Eski Türk Dinî Tarihi*, s.40.

(30) Gökbel, a.g.e., s.159.

(31) Gökbel, a.g.e., s. 160-161.

c- Ağaç-Orman Kültü:

Yer-Su kültürüne bağlı inanç sistemi içinde yer alan "Ağaç ve Orman" yalnız Türklerde değil başka kavimlerde de önemli bir yer tutmuştur. Türklerde olduğu gibi bu kavimlerde de ağacın kutsallığı inanç sistemleri içinde yaşamasına devam etmektedir. Masallar, efsaneler, destanlar evliya menkıbeleri hep bu kültürün izleriyle doludur.

Göktürkler ve Uygurlar zamanında "Ötüken Ormanları" kutsal tanınıyordu. Altay ve Tannı dağları bölgesinde kayın, Batı Sibirya'daki Fin-Ugor kavimlerinde ise sedir ve çam ağaçları kutsal bilinmekteydi. Yakut Türklerinde kayın ağacı kadar kara çamın da önemli bir yeri vardı⁽³²⁾.

Etnoğrafya ve folklor araştırmalarından elde edilen bilgilere göre on asırdan beri Müslüman olan Türklerin halk tabakası içinde Şamanlığın dağ ve ağaç kültürünün geleneklerine ve derin izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, Başkurtlar'da ağaç kültürü derin iz bırakmıştır. Son yıllara kadar Başkurtlar kayın ve ardıç ağaçlarına karşı saygı gösterirlerdi. Ulu Katay Urugu (oymağı) Başkurtlarının Sigay köyü halkının kutsal kabul ettikleri ve "Bay Kayın" dedikleri bir kayın ağacı vardı. Nezir kurbanları bu ağacın yanında kesilir, yağmur duaları burada yapılırdı. Öte yandan Kazak Kırgızlarda da sıkça ağaç kültürüne rastlanmaktadır⁽³³⁾.

A. Kadir İnan, Batı Türkistan Müslümanları arasında da şamani geleneklerine rastlandığını belirterek, Semerkant yakınlarındaki Çoban Ata Tepesi'nde yapılan törenden sonra herkesin ağaçlara paçavra bağladıklarını, yine buraya iki günlük mesafedeki Bağmezar Pınarı'na kurbanlar kesildiğini, Hoca-i Seng-i Hak (taş olmuş veli) adlı adak ziyaretinin Buda heykelinden başka birşey olmadığını, Hocent şehri civarındaki kavak ağacına "Evliya tirek" adını verdiklerini ve çocuğu olmayan kadınların bu ağaca dua ettiklerini belirtmektedir⁽³⁴⁾.

Türk boylarının menşeleri hakkında söylenen efsanelerde ağaç önemli yer tutmaktadır. Uygur efsanesinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir. Dede Korkut kitabında adı geçen bir kahraman (Basat) "atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan" diyor. Oğuz destanlarında Kıpçak boyunun menşei hakkındaki rivayette de ağaçtan türeme efsanesinin izi mevcuttur. Bir rivayete göre Oğuz Han bir seferden dönüşünde, savaşta ölen bir askerinin eşi ağaç kavuğunun içinde bir oğlan do-

(32) Ögel, a.g.e., s.92.

(33) İnan Makaleler ve İncelemeler, II. s. 255-258.

(34) İnan, Makaleler ve İncelemeler, I. s. 467-468.

ğurmuştu. Oğuz Han bu çocuğu evlad edindi ve Kıpçak (yani“ağaç kovuğu” adını verdi⁽³⁵⁾.

İran’da, Maku Hanlığı’nda yaşayan Karakoyunlu Alevi Türkmenlerinde orman kültünün varlığını ve devam ettiğini görüyoruz. Maku Hanlığı’nın güney doğusundaki 26 köyünden ibaret bu Türkmen topluluğundaki “Sofu” köyü çevresinde kutsal kabul edilen orman vardır. Bu ormanlardaki ağaçlara dokunmak kesin olarak yasaktır. İlkbahar gelince Karakoyunlu kadınları bu ağaçlara çiçekler bağlarlar. Kesilen kurbanların erkek olmasına dikkat ederek kurban edilen hayvanların kemiklerini ormana gömerler⁽³⁶⁾.

Beltirler ve Sagaylar gök veya dağ kurbanı ayinini **kayın** ağaçları altında yaparlar, Yakutlarda **kara çam** daha kutsaldır. Çocuğu olmayan Yakut kadını kara çam ağacına gelir, beyaz at derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder⁽³⁷⁾.

Ayrıca Kuzey Irak’taki Türkmenler arasında ağaç kültünün yaygın olduğunu⁽³⁸⁾ ve Kırım’daki Karaim Türkleri’nin de Bahçesaray yakınlarındaki “Balta Tiymez (Balta Değmez/vurulmaz) olarak kabullendikleri çınar ağaçlarını kutsal saydıkları nakledilmektedir⁽³⁹⁾.

Dağ ve ağaç kültünün izlerine Anadolu’nun muhteli bölgelerinde de rastlanmaktadır. Kutlu Özen’in belirttiğine göre Sivas-Divriği yöresinde (Burası Alevi Türkmenlerin yaşadığı bölgedir) ağaç kültüne bağlı 90 civarında adak yeri bulunmaktadır⁽⁴⁰⁾.

Tahtacılar ve Yörüklerde de kültün yaygın olduğu görülmektedir. Tahtacılar, adlarından da anlaşılacağı üzere, geçimlerini daha çok ağaç kesmekle sağlayan kimselerdir. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük saygıları ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasaktır. Hafta içi salı günleri de ağaç kesilmez, işe başlayacakları zaman ağaçlar için dua okunur. Yörükler’de ağaca büyük saygı duyarlar. Tahtacılar en çok **sarıçam, ladin, köknar** ve **ardıcı**, Yörükler ise **karadut, çınar** ve **katran ağacını** kutlu sayarlar⁽⁴¹⁾.

(35) İnan, *Tarihte ve Bugün...* s. 65.

(36) İnan, *Tarihte ve Bugün...* s.62.

(37) İnan, *Tarihte ve Bugün...* 64.

(38) Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, *Kuzey Irak’ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Ank. 1995, s.27.

(39) Yaşar Kalafat, *Makadonya Türkleri Arasında Yaşayan Halk İnanışları*, İst. 1994, s. 45.

(40) Özen a.g.e. s. 33.

(41) Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İst. 1983, s. 89.

"Bu kült, bütün canlılığı ile Varsak Türkmenleri'nde de yaşamaktadır. Varsaklar'ın meskun olduğu hemen hemen her bölgede kutsal sayılan bir ağaca veya ağaç topluluğuna rastlanmaktadır.

Kayseri ili Yahyalı ilçesine bağlı Ulupınar köyü sınırları içerisinde bulunan "Meryem Ana" ziyaret yerinin önündeki suyun başındaki "kuşburnu" ağacı, bölge Varsak köyleri tarafından kutsal kabul edilmektedir. Daha önce gnel olarak tanıtılmaya çalıştığımız "Meryem Ana" mağarasına gelen halk, buraya ister yağmur duası için, ister çocuksuz kadınların ocuk sahibi olmaları ve başka dilekler için gelsin, oradan ayrılırken dileklerinin kabul için mutlaka bu ağaca çaput bağlamaktadırlar.

Yine aynı ilçenin Kapızbaşı köyü sınırları içerisinde bulunan "Kartal imeci", adak yerindeki "Dikenli alı" da bu sudan dolayı kutsal olup, burasını ziyaret edenler, önce suda yıkanır, sonrada alıya çaput bağlayarak isteklerini bildirirler.

Adana ile Feke ilçesi Gedikli köyünün batısındaki ziyaret tepesinde bulunan çalılar da ayrı bir öneme haizdir. Burası ziyaret edilip dilek ve arzular talep edildikten sonra çalılara çaput bağlanmadan önce o mahal terk edilmez⁽⁴²⁾.

Ağaç kültünün izlerine Antalya ve Aydın'daki Varsaklarda da rastlamayaktayız.

Antalya ili merkez Varsak kasabası halkının, bir takım istekler için ziyaret ettiği "ığlık" köyü mezarlığının içerisindeki tekkenin yanındaki "pınar" ağacı kutsal kabul edilmektedir. Her ne amaçla olursa olsun, orayı ziyaret eden herkes, adak adayıp dua yaptıktan sonra, adı geçen ağacın dalına çaput bağlar ve mezarın kenarındaki duvarın içine para atarak oradan ayrılır⁽⁴³⁾.

Aydın yöresine bakacak olursak, Aydın merkez Baltaky mezarlığı içerisinde yer alan "Baltalı dede"nin mezarının yakınında bulunan büyük melengi ağacı, bu köy ve evre köylerin insanları tarafından kutsal kabul edilip, onun küçük bir dalı dahi koparılmamaktadır. Anlatıldığına göre bu zamana kadar hiç kimse ne bu ağaca, ne de hemen onun yanında bulunan iki küçük ağaca dokunmamış ve zarar vermemiştir. Yöre halkına göre bu ağaçlara eziyet dedeye eziyettir. Dedeyi ziyaret eden herkes bu ağaçlara çaput bağlamadan edemezler.

Aydın'ın Koçarlı ilçesine bağlı Tekeli köyü mezarlığının kenarında bulunan mersin ağacı da kutsal olarak bilinir. Bulunduğu köy ve civar köy-

(42) Gökbel, a.g.e., s.169.

(43) Gökbel a.g.e., s. 164.

lerden geçenler bu ağacın yanına gelerek çaput bağlamayı ihmal etmezler: Ayrıca yakın köylerde bir cenaze vuku bulduğu zaman, mezarın ayak ve baş ucuna dikmek amacıyla, bu ağaçtan iki dal götürülmeye özen gösterilir⁽⁴⁴⁾.

Bütün bunların dışında, özellikle Kayseri ve Adana sınırları içerisinde yer alan (Kuzey Çukurova) Varsaklar arasında ardıç ağacı istisnai bir yere sahiptir.

İslâm öncesi Türklerde de kayın ağacından sonra ardıç ağacının da büyük öneminden bahsedilmektedir. Manas destanında kısır kadınlara çocuk veren "ardıçlı mezar"dan söz edilmektedir. Ayrıca Başkurtlar da ardıç ağacının takdis edildiğine dair rivayetler de vardır⁽⁴⁵⁾.

Varsaklar'da, ardıç ağacının kabuğu ve dalları kaynatılarak onun buharına çocuğu olmayan kadınlar oturtulur. Üzerine de çarşaf cinsinden herhangi bir örtü örtülerek kadının buharı daha iyi alması sağlanır.

Bazı köylerde de ardıç ağacının yaprakları yere serilerek, çocuğu olmayan kadın onun üzerine yatırılır. Üzeri örtülerek kadının terlemesi sağlanır. Şayet üşütmüş ise bu yolla soğuk algınlığı giderilir ve kocasıyla beraber olması istenir. Daha sonra kadının hamile kalması beklenir.

d- Su Kültü:

En eski devirlerden beri Türklerin tabiat kültüründe, su önemli bir unsur olmuştur. Türk kültür tarihinde "Su Kültü" ile ilgili en eski kayıtlara göre Hunlar döneminde su, Türkler tarafından kutsal olarak kabul ediliyordu⁽⁴⁶⁾.

Asya Hunları, Haziran ayında Ongın nehri bölgesinde, Gök Türkler ve Uygurlar da yine Haziran'da Tamir Irmağı kaynağında Gök Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine, at ve koyun kurban ederlerdi⁽⁴⁷⁾. Orhun yazıtlarında "Yer-Su", Türklerin koruyucu ruhları olarak zikredilmektedir.

İslâm bilgini "Biruni" Oğuzların çok bereketli bir pınarın yanındaki kayaya taptıklarını, secde ettiklerini bildirmektedir. Gardize'ye göre ise 10. yy.'da İrtiş Irmağı başlarını işgal eden Türk Kimek kabilesi bu ırmağa tapar ve "Su, Kimeklerin Tanrısıdır" derlerdi⁽⁴⁸⁾.

Görülüyor ki Orta Asya toplumlarının çoğunda, Oğuzlarda, Moğollarda, Sibiryalılarda ve Çağdaş Altaylılarda ve de günümüz Türkiye'sindeki bazı

(44) Gökbel, a.g.e, s. 169-170.

(45) İnan, Makaleler ve İncelemeler II. s. 258-259.

(46) Özkul Çobanoğlu, Türk Kültür Tarihinde Su Kültü, Türk Kültürü sa. 361, Mayıs, 1993, s. 288.

(47) Özen, a.g.e., s. 18.

(48) İnan, Eski Türk Dini... s.

topluluklarda, (örneğin heteredoks Tahtacılar da) suyun dışı ile kirletilmesi, bazen suda yıkanılması hatta çamaşır ve kap kazağın yıkanması da yasaklanmıştır. Jean Paul Roux, İbn Fadlan'ın Oğuzların "Büyük ve küçük abdestten sonra temizlenmediklerini su ile herhangi bir şekilde temas etmediklerini, Cüveyni'nin de Moğollarda ilkbahar ve yazın kimsenin gündüzleri suya girmediklerini herhangi bir akarsuda ellerini yıkamadığını ve altın veya gümüş tabaklara su dökmediğini" nakletmektedir⁽⁴⁹⁾.

Abdülkadir İnan, Müslüman Türkler arasında "Yer-Su" kültürünün şekil değiştirerek yaşamakta olduğunu belirttiikten sonra, velli/evliya kimliğine bürünen bu inancın Ankara-Kızılcahamam'daki maden suyu pınarınının bulunduğu yerde evliya mezarı olmadığı halde, ağaçlara paçavralar bağlanmış olduğunu, bu paçavraların doğrudan doğruya "Su ruhu"na bağlanmış nezirlerden başka birşey olmadığı üzerinde durmaktadır⁽⁵⁰⁾.

Öte yandan su kaynaklarının şifa verdiği inancı da yaygın bir şekilde çok öncelere kadar uzanmaktadır.

Sıcak su kaynaklarının (ılıcaların) meydana gelişleri de zaman zaman yarınlarındaki bir yatıra bağlanan tabiat dışı bir olayla açıklanmaktadır⁽⁵¹⁾. Sivas-Kangal Balıklı Kaplıcası, Divriği Erikli İçmesi ve Ağar köyü soğuk kaplıcasındaki uygulamalar bu görüşü teyid etmektedir. Her üç kaplıcanın da sahibi o civarda mezarı bulunan yatırlar olarak bilinmektedir⁽⁵²⁾.

Birtakım değişik şekillere bürünmüş olsa da, su kültürünün Varsak Türkmenleri arasında yaygın bir şekilde devam ettiğini arzedeceğim örneklerden kolaylıkla anlamaktayız.

Aşağı yukarı bütün Varsak bölgelerinde şifalı veya bölge halkınca kutsal kabul edilen bir suya rastlanmaktadır.

Kayseri ile Yahyalı ilçesine bağlı Ulupınar köyü ile Adana ile Karaisalı ilçesi sınırları arasında bulunan ve yakın çevrelerce "Acısu" diye bilinen bir pınar vardır. O bölgedeki bütün Varsak köyleri ile Yahyalı ve Adana'dan bir çok insan böbrek taşları ve mide hastalıklarına iyi gelir inancıyla gelerek bu sudan içerler. Bölge halkının inancına göre, bu sudan içen birçok insan mide ve böbreklerdeki rahatsızlıklardan kurtulmaktadır.

Ulupınar köyü sınırları içerisindeki "Meryem Ana" mağarasının önündeki su da her derde deva olarak kabul edilmektedir. Civar köylerden birçok in-

(49) Jean-Paul Roux *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: Aykut Kazancıgil, İst., 1994, s. 114.

(50) İnan, *Müslüman Türklerde...*, s. 472.

(51) Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru* İstanbul, 1973, s. 61.

(52) Kutlu Özen, "Sivas ve Divriği Yöresinde Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongreleri Bildirileri*, IV, Ankara, 1992, s. 203-214.

sanın özellikle cilt hastalıkları nedeniyle bu sudan içtikleri ve yıkandıkları belirtilmektedir. Yine çocuğu olmayan kadınlar buraya gelerek bu sudan içip, abdest alırlar ve namaz kılarak dua ederler, suya para veya boncuk atarlar.

Yahyalı'nın diğer bir Varsak köyü olan Kapuzbaşı sınırları içerisinde bulunan "Kartal Çimer" suyu ile Büyükçakır köyü sınırları içerisinde olan "içme" suyuna o çevrede meskun olan Varsaklar cilt hastalıkları için gelerek yıkanır. Çocuğu olmayan kadınların da gidip o ılık suda yıkandıkları belirtilmektedir.

Adana'nın Feke sınırları içerisinde iki tane "İçme" vardır. Her ikisi de bölge halkınca şifalı olarak bilinir. Birincisi Kisenit köyünün yakınında olup, o bölgedeki bütün Varsak köyleri buraya gelerek sudan içerler. Diğer ise, Feke'nin güneybatısında, kısacıklı köyüne dört kilometre uzaklıkta Göksu çayının kenarındadır. Bu suya sadece Feke ve köylerinden değil, civar illerden de çok sayıda insanın geldiği söylenmektedir. Her iki suya da gelme nedeni, mide ve barsak rahatsızlıkları ve nezleyi tedavi etmektir.

Nüfusunun bir kısmı Varsaklar, kalan kısımları da diğer Türkmen aşiretlerinden oluşan Aydın'ın Koçarlı ilçesindeki "Sobuca suyu" bölge halkınca çok önemlidir. Bu suyun çok rağbet görmesinin nedeni mideye, böbreğe ve hazım kolaylığına iyi geldiği inancıdır. "Sobuca suyu" üzerinde söylenmiş şiirler dahi vardır.

Aydın merkez köylerinden Baltaköy'deki "Baltalı Dede" türbesinin hemen yakınında kaynayan su, büyük önemi haizdir. Baltalı Dede'nin yanındaki bu su hiçbir zaman kesilmez. Kuraklık anında dahi diğer kaynak sular tükendiği halde burasının kesildiğine hiç rastlanmamıştır. Kuraklık ve kıtlık durumlarında halk kaplarını alarak bu pınarın başında uzun kuyuklar oluşturur.

Balta köyünün batısında, şu anda askerî kışla içerisinde yer alan bir kaynak su daha vardır ki sıtma hastalığına iyi geldiği için çevre köylerdeki insanların sık sık uğradığı yerlerden biri haline gelmiştir⁽⁵³⁾.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Varsak Türkmenlerinin su kültürü ile ilgili olarak ziyaret ettikleri yerlerin çoğunu şifa amaçlı yerler oluşturmaktadır.

Netice itibarıyla, eski Türk inançları içerisinde önemli bir yer tutan "Yer-Su" kültürü, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türk boylarıyla birlikte Anadolu'ya taşınmıştır.

Her ne kadar bazı araştırmalar "Yer-Su" inancı dahil olmak üzere Şamanlık inanışlarının sadece Alevî-Bektaşî guruplar da devam ettiği id-

(53) Gökbel, a.g.e., s. 100.

diasında bulunsalar da, doğrusu, bu eski Türk dini izlerinin etkileri sünni Müslüman Türklerin halk dindarlığı içerisinde de devam etmektedir⁽⁵⁴⁾. Bunun en güzel kanıtı da Varsak Türkmenleri arasında yaşayan Şamanist geleneklerdir.

Son olarak şunu ifade etmek gerekirse, hem Anadolu sünniligi, hem de Alevi Bektaşiliği, kültürel temel kaynağını eski Türk inançlarından almakta, her iki inaniş da o kaynaktan beslenmektedir.

(54) Harun Güngör, "Türk Alevi İnanışlarında Şamanlığın İzleri" Erdem (Atatürk Kültür Merkezi Dergisi) Türklerde Hoşgörü Özel Sayı: I, C. 8, Sayı 22 S. 247.